

5-2241
HANS KRUUS

EESTI TALURAHVA
„VÄLISPOLIITILISEST
ORIENTATSIOONIST“

ÄRATRÜKK „AJALOOISEST AJAKIRJAST“

N° 1 — 1928.

TARTUS 1928.

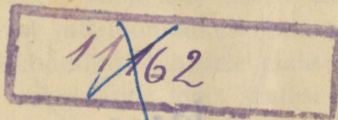
A-5541 III

HANS KRUUS

EESTI TALURAHVA
„VÄLISPOLIITILISEST
ORIENTATSIOONIST“

ÄRATRÜKK „AJALOOISEST AJAKIRJAST“

N° 1 — 1928.

TARTUS 1928.

2

216663

A-5541

ARHIIVKOGU

H. LAAKMANN, TARTUS

Eesti talurahva „välispoliitilisest orientatsioonist“.

Eesti välispoliitilisest orientatsioonist selle otsemas mõttes võime kõnelda alles ärkamisajast peale, kus meie ühiskondliku mõtte erivoolud pidid tahes või tahtmata võtma seisukohta väljaspool eesti rahvast esinevate poliitiliste tegurite puhul. Omistada eesti rahvale välispoliitilist orientatsiooni varemajal ajal, orjuse ajajärgul, kus tal puudus veel küllalt teadlik ühiskondlik-poliitiline elu ja organidki selle avaldamiseks, võime muidugi ainult tingimusi, üle kandes ainult piltlikult, metafooriliselt, mõisteid ühelt alalt teisele teatava sarnasuse järgi.

Eesti talurahval tuli loomulikult juba enne „ärkamist“ orjaseisusest teadlikule ühiskondlik-poliitilisele elule orienteeruda nende väliste poliitiliste tegurite suhtes, mis tema saatust nii otsustavalt mõjutasid, milleks olid ühelt poolt „saks“ oma mitmekesisest eneseavaldusis talupoja igapäevases elus ja teisest küljest vene riigivõim, personifitseeruv eestkätt keisris, „riigi-isas“, ja teises järjekorras tema mõjukamais esindajais. Kuigi sel puhul ei tekkinud üksikasjalisemat programmi, võime siiski talurahva suhtumises neisse välispoliitilistesse teguritesse vene ajal jälgida teatavaid kindlaid jooni, mis läbibstavad pidevalt kogu selle pika ajajärgu. Nendeks peajoonteks on ühelt poolt sotsiaalsel vastolul põhinev eitav suhtumine „saksasse“, tema valitsevasse võimusesse, väljenduv kõige teravamini talupoja äärmises umbusalduses selle ühiskondlik-poliitilise teguri vastu; teisest küljest avaldub sellega rööbiti ja iseseisvalt usaldus vene riigivõimu vastu, mille aluseks nähtavasti teataval määral helesisulised mälestused „vana hea rootsi aja“ riigivõimust, kuid suuremal määral lihtne mõjuka liitlase otsimine koduse vaenlase — „saksa“ — vastu.

Umbusaldus „saksa“ — mõisniku, samast seisusest kohtunikkude ja igat liiki kohalikkude ametvõimude vastu, mis esineb eredalt talu-

poja vaateilmas, on iseäranis vaatlemisvääriiline veel seetõttu, et ta esitab üht olulisemat peatunnust sotsiaalse vastolu avaldamises talupoja poolt ja tema teadlikkuses ses suhtes. Umbusaldus ja vaen „sakste“ vastu oli sajandite jooksul peale maa vallutamist ja pärisrahva orjusse heitmist põlvest põlve edasi kantud kui mitte emapiimaga, siis ometi järjest kuhjuva kurvasisulise ajaloolise traditsiooniga. Ühelt poolt mälestus vägivalla hävitatud vabadusaegadest, teisest küljest kogemused orjusaja raskusis mõjutasid siin meeli ühes ja samas suunas. Ja iga sugupõlve igapäevane elu hoidis orjuses tülpinud talupoja vaimu virgel samal teel.

Säilinud ajalooliseis andmeis esineb talurahva umbusaldus „sakste“ vastu teravamini ühiskondlikkude kriiside, murrangute ja ka vähemate muutuste ajal. Et see just selliseil puhkudel toimus, on ka arusaadav. Sest oli ju ka alaliselt hõõguvale umbusaldusele tarvis teatavat tõuget lõkkele tõusmiseks. Selle tõuke andis murranguaja ärevus. Ja alles nii avaldunud, leidis ta tähelepanu ka vaatlejailt, kellede kaudu ta meile ajalooliselt säilinud. See umbusalduse esinemine ajaloolis allikais pea ainult teatava murrangulise ilmega ajajärkudel ei tähenda aga sugugi, nagu oleks ta „rahu ajal“ puudunud. Ei, ta pesitses tööorjes enam-vähem alaliselt; ainult ärevuse päevil tõusis tuha alla matunud tuli leegiks, sai teoks, kujunes tõrkumiseks, mässuks või leidis enesele mingi muu avalduskuju.

Ajaloolised allikad võimaldavad meile kindlamat ja pisut üksikasjalisemat pilku heita talupoja umbusaldusele „saksa“ vastu kui temapoolse eitava suhtumise tunnusele ja samal ajal jälgida rööbiti arenevaid usaldust vene riigivõimu ja tema kõrgemate esindajate vastu vähemalt XVIII sajandi viimasest veerandist peale, — seega ligikaudu saja aasta jooksul enne ärkamisaega, kus eesti välispoliitilise orientatsiooni areng sattus juba hoopis teistsugustesse tingimustesse.

Valgustusaja ideedest mõjutatud kirjamees ja kirikuõpetaja (Laiusel) H. J. v. Jannau tõstab eitava suhtumise „saksasse“ ja umbusalduse viimase vastu talupoja vaateilmas eriti rõhutatult esile. Kirjeldades pärisrahvaste orjastamist võõrsilt sissetunginute poolt, mis kestis aastasadu ja millest pääsemiseks polnud orjarahval mingeid väljavaateid, hüüab autor: „On siis tõesti ime, et sakslaste vastu tõusis võõristustunne? Mis peaks, mis võiks küll teda (talupoega) siduda oma härraga? Ta muidugi imetleb tema hiilgust, kuid ütleb, kui võiksin kõnelda talupoja väljendusega, see on minu palge higi . . .“ Ja edasi: „Tema (talupoja) saatuse on puurinud tema hinge viha; ta on ja jääb oma südames sakslase vastaseks. Seepärast on „Saks

tulleb . . .“ hirmupilt, millega eesti talupoeg väga sagedasti vaigistab oma kisavat last“ ¹⁾.

H. J. v. Jannau kirjeldab talupoja vaenu ja umbusaldust „saksa“ vastu tema vaateilma alalise, pideva joonega. Kuid kaks aastat enne tema kirjatöö ilmumist oli Liivimaal (1784. a.) olnud laiaulatuslikud n. n. „pearaha rahutused“, kus eriti eredalt lõkkele löi talupoja umbusaldus mõisniku vastu. Eelmisel aastal pandi ka Liivimaa talupojad kroonule pearaha maksma. Selle raha sissekasseerimine jäi mõisavalitsuste ülesandeks. Uus maks lisaks senistele teistele koormistele tekitas talurahvas ärevust mitte ainult oma raskusega, vaid selles nähti hoolimata kõigist ametvõimude, isegi kindralkubernerite ametlikest seletustist mõisnikkude ebaseaduslikku omavoli. Umbusaldus viimaste vastu läks koguni nii kaugele, et talupojad, olles küll valmis uut maksu õiendama, ei usaldanud seda anda mõisavalitsustele, vaid tahtsid ise selle toimetada kroonurentseisse iga isikliku kviitungi vastu. Ja nähtavasti kartes, et kohalicki rentei võib mõisnikega kokku mändgida, olid talupojad mõnel pool nõus pearaha maksma ainult sel tingimusel, kui neile lubatakse raha Riiga viia jne. ²⁾.

„Pearaha rahutused“ lämmatati. Talupoja seisund jäi endiselt halvenemise teele. Mõisnikkude „europaseerumine“ uute penenenud eluviiside suurema kulukusega, mis püüdis katta oma väljaminekuid röövmajandusega sõna otsemas mõttes, mis ei hoolinud maapinnast ega tema harijast, ähvardas katastroofiga talupoega, aga seega ühtlasi ka mõisnikku. Lõpliku kokkuvarisemise ärahoidmiseks ja muudegi tegurite mõjutusel valmisid XIX sajandi alul agraarreformid nii Eestiki Liivimaal. 1804. a. said mõlemad kubermangud uue talurahvaseaduse. Kuigi Eestimaa uus seadus jättis talurahva seisundi märksa halvemaks kui Liivimaal, tõi ta siingi mõningaid paremusi. Seaduse maksmapanekul aga tekkis Eestimaal 1805. a. sügisel rahutusi, kus jällegi talurahva umbusaldus mõisnikkude vastu kerkis äärmiselt kujukalt esile.

Kose-Uuemõisas (Harjumaal), kus talurahva rahutused kujunesid kõige tõsisemaks, andis selleks erilist hoogu just talupoegade umbusaldus mõisnikkude ja ametvõimude vastu. Talurahva seas peeti uut seadust mõisnikkude poolt võltsituks. Seda enam, et selle esilehele oli trükitud: „Eestima Tallorahva Seadus, Moisawannemattest noutud ja meie Sure armolisse Keisri Herrast kinnitud 1805 aasta sees“.

¹⁾ (H. J. v. Jannau), Geschichte der Sklaverey und Charakter der Bauern in Lief- und Ehistland, 1786, lk. 109 ja 101.

²⁾ Архивъ Князя Воронцова XXV, 1882, lk. 469—71: kindralkuberner G. Browne'i kiri Katariina II-le 15. VI 1784.

Talupojad rõhutasid sõnu „Moisawannemattest noutud“, millega selgesti olevat öeldud, et uus seadus on mõisnikkude tehtud, mitte aga see tõeline, mis keisri poolt antud. Tõrkujate hulgast küsiti, kuhu on jäänud kaks koormat uusi trükitud seaduseraamatuid, mis keiser Peterburist saatnud ja mis olevat Tallinna „Lanstoja peale“ viidud. Ka lisasid mõned juurde, et neile olla külalt hästi teada, et mõisnikud olevat keisri saadetud seaduseraamatud talupoegade eest ära varjanud ja neile väljajaganud omatehtud võltsitud raamatud, millest aga keiser midagi ei teadvat. Õige talurahvaseadus olevat keisri poolt isiklikult alla kirjutatud; ka pidavat kõigil keisri käskudel olema kolme rea järel tema allkiri ja lõpuks kolm pitsatit — kaks punast ja üks must. Nii olevat ka Eestimaa talurahva õigel regulatiivil, millele aga välja kuulutatud seaduseraamatud ei vastavat.

See talupoegade esinemine näitab küllalt selgesti nende äärmiselt umbusklikku suhtumist mõisnikesse ja kohalikesse ametvõimudesse. Selle kõrval avaldub teisest küljest talurahva toetumine keisrile, kelles nähakse endale heasoovlikku võimu ja tegurit. Viimane joon väljendub veel selleski, et peale rahutusi mõned talupojad lähevad salaja Peterburi, et seal kaebust tõsta kohalikkude olude ja võimude peale¹⁾.

Järgmisel suuremal murrangujärgul — talurahva pärisorjusest vabastamisel — kujunes nii Eesti- kui Liivimaal väga levinud nähteks, et talupojad tõrkusid sidumast end pikema-ajaliste rendilepingutega²⁾. Sellegi taga oli nähtavasti, nagu see selgemini avaldus Liivimaal, umbusaldus mõisnikkude vastu. Kohati ulatus see koguni selleni, et talupojad küll oma kohad üles ütlesid, kuid tõrkusid sealt lahkumast, ühtlasi ka üldse oma talu kohta lepingu-vahekorda astumast. Kardeti nimelt umbusalduses mõisnikkude vastu lepingu sõlmimisega sattuda uuesti pärisorjusesse.

Pärisorjuse kaotamise seadustega maksuma pandud „lindpriiuse“ olukorras arenes terav sotsiaalne kriis, mis avaldus esmalt Liivimaal laiaulatuslikus talurahva käärimises 40-dail aastail. Suhteliselt rikkalikum ajalooliste materjalide hulk selle ajajärgu kohta esitab meile ka rohkesti andmeid talupoegade keskel mõisnikkude ja kohalikkude ametvõimude vastu valitseva umbusalduse, samuti teisest küljest vene riigivõimu vastu esineva usalduse kohta.

¹⁾ Vt. Eestimaa talurahva rahutuste kohta 1805. a. Illustriertes Revalscher Almanach... 1859 (1858) — Excessen der Bauern in Ehstland im Jahre 1805, — umbusalduse kohta eriti lk. 37, 39–40, 41, 44, 56.

²⁾ Vrdl. A. v. Gernet, Geschichte und System des bäuerlichen Agrarrechts in Estland, 1901, lk. 165; A. Tobien, Agrargesetzgebung Livlands im 19. Jahrhundert I, 1899, lk. 409–411.

Kui Liivimaa talurahvas 1841. a. suvel vallandus käärimine, milles äärmise ainelise häda sunnil meeleheitele aetud ja ühiskondlikule aktiivsusele tõugatud teoorjad taotlesid oma majanduslikkude ja õiguslikkude olude paranemist, siis suundus see liikumine loomulikult valitseva aadlivõimu vastu. Kuid võitlus viimase vastu oli vastuhakkamine maksvale korrale. Ja milliseid tagajärgi see võis tuua tõrkujatele ja vastuhakkajatele, selle kohta oli talupoegadel küllaldasi kogemusi nii eelmiste sugupõlvete minevikust kui ka käesoleva oma igapäisest elust. Seetõttu otsis liikumine, mille kandjais puudus oma sisemine ja ülev jõutunne, algusest peale legaalselt avaldumiskuju, toetuvat riigivõimule. Selliste eelduste juures oli küllalt rahva keskele imbunud teatest rohkearvulise juutidehulga väljarändamisest naabruses asuvast Vitebski kubermangust Lõuna-Venesse, mis oli toimunud eelmisel aastal. Siit edasi oli juba assotsiatsiooni järgmiseks lüliks mõtte, et selline väljarändamine on lubatud ka Liivimaa talurahvale, ja nimelt keisri poolt. Soov oli mõtte emaks ja paisutas väljajaated „soojal maal“, kuhu väljarändamine pidi suunduma, otse fantastiliselt avatlevaiks. Nii kujunes liikumise peamiseks hüüdsõnaks kogu 1841. a. jooksul: maad saada Venes! Teati kaljukindlalt ikka ja jälle rõhutada, et keiser olla seda lubanud, kuid kohalikud mõisnikud takistavat selle teostumist.

Kuigi selle hüüdsõna käsitlemisel avaldus talupoegade eitav suhtumine mõisnikesse ja neist sõltuvaisse ametvõimudesse ja teiselt poolt usaldus riigivõimusse, tumestas see siiski teataval määral vähemalt väliselt liikumise mõisnikkudevaenulist suunda, juhtides selle taotleva lõppsihi võõrsile. Kuid see, mis jäi varjatuks otseselt, tuli avalikuks veel suuremal määral kaudselt.

Kui 1841. a. suvel oli hakanud levima kuuldus maasaamise võimalustest Venes, ei pöördunud talupojad selguse saamiseks sel puhul mitte kohalikkude mõisnikkude ja muude lähedalt kättesaadavate „sakste“ poole, vaid otseteed Riiga, kusjuures oma reisi kubermangulinna ja selle eesmärki püüti kohalikkude „sakste“ eest järjekindlalt varjata. Ja Riias ei otsinud talupojad, keda siia ilmus otse massiliselt¹⁾, kunagi üles maanõunikude-kolleegiumi, vaid pöördusid ikka kroonusutistesse — kindralkubernerite poole, kubermanguvalitsusse ja koguni sandarmivalitsussegi.

¹⁾ Liikumise algusest juunikuus kuni 22. juulini oli kindralkubernerite- ja kubermanguvalitsuses üle kuulatud maasaamise asjus Riiga tulnud talupoegi ligemale 900; — vrdl. Balti kindralkubernerite arhiiv (Tartu Eesti Vabariigi Keskarhiivis), министерский журналъ 1841: В. к-к. крахв Бенкендорфиле ja siseminister kraхв Stroganovile 22. VII, nr. 711, 712.

Alul koheldi viimaste poolt omavalitsuselt Riiga ilmunud talupoegi võrdlemisi pehmelt, kuid varsti hakati rüütelkonna esindajate ägedal pealekäimisel nende vastu kindralkubeneri- ja kubermanguvalitsuses tarvitama karme survevahendeid. Selle tagajärjel lakkaski üsna pea talupoegade vabatahtlik ilmumine neisse ametasutistesse. Ja ühtlasi kaotasid need kogu edespidises liikumises oma senise usaldusväärsuse talurahva silmis, kujunedes nüüdsest peale mõisnikkude liitlasiks ja samuti keisri tõelise tahte võltsijaiks. Nende asemel kerkis talupoegadele ainsaks peljupaigaks ja ühtlasi keisri tõeliseks esindajaks vene-õigeusu piiskopp Irinarch ühes temale alluvate vaimulikudega, kelle poolt oli talupoegadele osaks saanud lahke ja heasoovlik vastuvõtt. Ja kuigi kodanlised võimud takistavad kõigi mõeldavate abinõudega talupoegi ühendust pidamast piiskopi ja teiste vaimulikudega ja kuigi viimaks piiskopp isegi lõpetab järsult igasuguse kokkupuute talupoegadega, jääb siiski viimaste silmis tema autoriteet keisri õige asemikuna püsima liikumise lõpuni.

Niisugusena esineb piiskopp juba nende Mõniste ja Rogosi talupoegade kujutelmis, kes esimestena kubermangu Eesti alalt on omavalitsuselt Riiga ilmunud, et siin end lasta maasaamiseks üles kirjutada. Politsei poolt kinni püütud, tunnistavad nad oma ülekuulamisel kubermanguvalitsuses 16. juulil iseloomulikult: heinategemise ajal kuulnud nad naabruses asuvailt lätlasilt, et Peterburist olevat Riiga tulnud „vene sõjaväe-vaimulik“ („ein Russischer Militäir Geistliche... der sie zur Auswanderung ins Innere des Reiches anschreibe“), kes talupoegi üles kirjutavat siseriiki väljarändamiseks¹⁾. Järgmisel kuul oli teade sellest „sõjaväe vaimulikust“ ulatunud otsaga juba Pühajärvele, kus ta oli kujunenud Riias asuvaks „õigeks kohaks“, mida tulla üles leida, kuhu nimekirjad ära anda; valesse kohta sattudes võidavat peksa saada²⁾.

Talurahva silmis mõisnikkudega liitu astunud kubermangu kõrgemad kodanlised võimud kaotasid õigeusu piiskopi alatasa tõusva autoriteedi kõrval käärivais massides oma usaldusväärsuse niivõrt, et kindralkuberner pidas vajalikuks kutsuda kõigist kogukondadest, kust seni talupoegi oli Riias lasknud end oma arvates maasaamiseks Venes üles kirjutada, esindajaid kubermangulinna, kus siis piiskopp oleks pidanud kubermanguvalitsuse liikme juuresolekul isiklikult seletama talupoegadele, et toimunud üleskirjutamine pole mingis ühenduses maa-

¹⁾ Liivimaa kubermanguvalitsuse arhiiv (Tartus Eesti Vabariigi Keskarhiivis): žurnal 16. VII 1841, nr. 4326.

²⁾ Vrdl. Hans Kruus, Pühajärve sõda 1841. a., 1927, lk. 17.

saamisega¹⁾. Kuid selline kavatsus oli keskvoimudele liig ja jäi teostamata. Talurahva käärimine ja omavoliline sidemete otsimine Riia õigeusu piiskopiga jätkus edasi.

Et eriti mõjukalt esineda talurahva rahustamiseks, sooritas kindralkuberner Pahlen augustikuu teisel poolel ringreisu läbi rahutute maakondade — Eesti alal Võru-, Tartu- ja Viljandimaa, kus ta püüdis rahvast mõjutada nii ihunuhtluse andmisega kui ka manitsemisega. Rahva silmis mõisnikkude liitlasena usalduse kaotanud kohaliku kõrgeima riigiametniku mõju aga jäi üldiselt väikeseks. Kus kindralkuberner kui niisugust veel usaldatigi, väljendus aga rahva umbusaldus tema kui maksva korra kaitsja ja seega mõisnikkude võimu toetaja vastu kohati hoopis isepäralisel viisil. Arvati nimelt, et isiklikult nähtud parun Pahlen polnudki kindralkuberner, vaid viimase mundrisse riietunud mõisnik. Nii seletavad Vaabina (Urvaste khlk.) kohtumehed kes olid käsutatud Võrru kindralkuberner manitsusi kuulama, et viimase nimel esinenud isik olnud ainult petis²⁾.

Kui talurahva käärimine, hoolimata kõigist võimude poolt ettevõetud rahustamiskatseist, ikkagi ei vaibu, vaid läheb aina kriitilisemaks, kujunedes kohati otseseks vastuhakkamiseks kodanlistele ja sõjalistele võimudele, saadetakse keisri poolt kaks tiibadjutanti Liivimaale kohalikke olusid uurima ja rahvast rahustama. Neist teotseb vürst Urussov kubermangu Eesti osas, püüdes manitsuste ja selgitustega mõjutada rahule kokkukäsitatud talurahva esindajaid. Kuid sellegi härra esinemine tuli talupoegadele üllatusena, kuna ta kaitses maksvat korda ja teatas, et keisril ei olla mingit kavatsust talupoegadele kuskil maad anda, vaid tema tahtmine ja käsk olla, et Liivimaa talupojad elaksid rahulikult ja sõnakuulelikult olukorras, mis on maksma pandud viimase talurahvaseadusega. See oli ju sama seisukoht, mida rõhutasid ikka ja jälle kohalikud ametvõimud ja mõisnikud, ühe sõnaga kõik „saksad“, ja mida oli kinnitanud oma ringreisul ka kindralkuberner Pahlen. Selline väljendus keisri otsese esindaja poolt hämmastas.

¹⁾ Balti kindralkuberner arhiiv — министерскій журналъ 1841: В. k-k. krahv Benkendorfile ja kr. Stroganovile 28. VII, nr. 737. Talupoegade kohalikkude ametvõimude vastu usalduse languse kohta lausutakse neis kirjades: „Крестьяне... лишились довѣрія къ начальству, отъ котораго полагають, что соединилось съ помѣщиками для удержанія ихъ отъ мечтаемаго ими благодѣянія переселенія въ такой степени, что таковое одними строгими средствами не можетъ уже быть возстановлено“.

²⁾ Liivimaa kubermanguvalitsuse arhiiv: žurnal 30. IX. 1841, nr. 6372; 10. X, nr. 6770. Nii tunnistavad kubermanguvalitsuses ülekuulatud kaks talupoega Vaabinast, kelle järele kohalikud kohtumehed Võrust tagasi jõudnud olla seletanud, „dass keineswegs der Herr General-Gouverneur in Werro gewesen, sondern nur ein Betrüger...“

Sellest hoolimata jäid talupojad ikkagi kindlaks: nad tahtvat küll „sõnakuulelikud olla jumalale ja keisrile, mitte aga mõisnikele“ ¹⁾.

Vürst Urussovi esitatud seisukoht keisri omana jäi aga talupoegadele niivõrt ebausaldatavaks, et nad siingi lahendasid oma kahlkused samuti, nagu kindralkubernerigi ringreisu puhul. Nad lihtsalt ei uskunud, et keisri tiibadjutandina esinenud isik oli tõeliselt see, vaid kuulutasid temagi kohalikuks mõisnikuks, ning just seepärast, et ta talupoegi manitses rahule ja sõnakuulmisele kohalikkude ülemuste ja mõisnikkude vastu. Mõned teadsid koguni juurde lisada lähemaid andmeid selle „nimepetise“ isiku kohta: ta olnud Reola mõisa omaniku krahv Cancrini poeg ²⁾.

Kui ametvõimude poolt tarvituselevõetud survevahendite, eriti suuremate väe-osade maaletoomise ja sõjakohtute tegevusseastumise tagajärjel rohkesti vähenes talurahva käärimine Liivimaal 1841. a. sügisel, ei kustinud ta siiski mitte täiesti. Ja selles jätkuvas käärimises esines talurahva suhtumine sarkesse samas suunas nagu varemini. Samuti ei suutnud kohalikud kõrgemad kroonuvõimud tagasi võita rahva usaldust. Nagu nad olid senises liikumise mahasurumises osutunud talurahva silmis mõisnikkude liitlasiks, nii püsisid nad sellistena ka edaspidi. Kuid selle kõrval ei kustinud talupoegades usaldus keisri vastu, millest nad otseselt

---

¹⁾ Vürst Urussovi ringreisu kohta septembris 1841 Võru- ja Tartumaal üksikajaline kirjeldus tema juurde tõlgiks komandeeritud kubermanguvalitsuse ametniku Schwebsi memoriaalis — Liivimaa rüütelkonna arhiiv: Acta über die Bauernunruhen I (lk. 154 jj.). Selle järgi seletanud Urussov Võrus kokkukäsitatud talupoegadele, (kordas seda nähtavasti ka Tartus), et keisri käsk ja tahtmine olevat, „dass die Liefländischen Bauern ruhig, still, gehorsam in Liefland leben und bleiben sollen, in denselben Verhältnissen und Gesetzen, welche ihnen durch die letzte B.-V. . . . gegeben worden seyen . . .“ — Võrus vastanud talupojad Urussovile: „Ja, wir wollen Gott und dem Kayser gehorchen, aber nicht den Herrschaften, wir wollen unter dem Kayser stehen, aber nicht unter den Deutschen . . . Diese Redensarten wurden vielfach mit grosser Entschiedenheit wiederholt“. — Talupoegade esinemise puhul Tartus kirjutab Schwebs: „Der Ruf: wir wollen Gott und dem Kayser gehorchen kam wohl öfter vor aber selten der Ruf: wir wollen die Herrschaften nicht haben, der in Werro Nachsatz bildete.“

²⁾ Nii tunnistas Riias keegi Päidla (Otepää khlk.) talupoeg Tõlgu Jüri, kes ka siklikult Tartus olnud vürst Urussovi seletusi kuulamas, — Liivimaa kubermanguvalitsuse arhiiv: žurnal 17. X 1841, nr. 6935. — Pärast tema tagasihoidmist kodukohta valitsevad seal paar nädalat vaikus. „Hierauf habe sich jedoch das Gerücht verbreitet, als sei in Dorpat nicht der Flügeladjutant Sr. Kaiserl. Majestät, sondern der Sohn des Herrn Besitzers des Gutes Rewold, Herr Grafen Cancrin, gewesen . . . Viele Bauern hätten schon in Dorpat nicht geglaubt, was der Herr Flügeladjutant ihnen gesagt, weil er sie zur Ruhe und zum gehorsam gegen Herrschaft und Obrigkeit und zur Erfüllung ihrer Frohnen ermahne, womit sie sich nicht zufrieden geben können“ . . .

kangekaelse visadusega kinni peavad. Ja ühtlasi püsib keisri tõelise asemikuna talupoegade kujutlusis piiskopp Irinarch.

Kui aga viimane langes, tagandati oma kohalt ja saadeti oktoobris keisri käsul Riias välja, siis oli see kujunenud olukorras kaugeleulatava tähtsusega sündmuseks, mille psühholoogiline mõju talurahvasse pidi olema suur. Sellisena hindasid seda kohe ka kohalikud kõrgemad administratiiv-võimud, kes ruttasid seda kasutama rahva mõjutamiseks. Juba 14. X otsustas kubermanguvalitsus teatada kiires korras piiskopp Irinarchi tagandamisest nii eesti- kui läti keelses kubermangu ametlikus ajalehes, milline kuulutus pidi kaasa aitama juhtida talurahva meeli õigesse suunda („zur Berichtigung des Irrwahns unter dem Landvolke“ ¹⁾). Muidugi püüdsid nüüd ka kohalikud võimud, mõisnikud ja kirikuõpetajad igapidi levitada seda „rahustavat“ teadet talurahvasse.

Talurahvale sai niiviisi piiskopp Irinarchi langus kõige laiemas ulatuses teatavaks. Seega hukkus talupoegade silmis ainsaks keisri tahte tõeliseks esindajaks kujunenud autoriteet. Hämmastus sel puhul pidi olema igatahes suur, seda enam, et seega ühenduses sai teatavaks keisri hukkamõistev otsus piiskopi üle. Kas talupojad, vähemalt kohati, ei suhtunud piiskopi tagandamise teatesse samalaadilise umbusaldusega, nagu varemini kindralkuberneri ja vürst Urussovi esinemisse, selle kohta pole meil andmeid. Üldiselt aga vaibus talurahva käärimine sellest ajast peale väliselt pea täiesti. Rahva ainus välispoliitiline tugi oli langenud, oma jõuga midagi korda saata oli lootusetu. „Talurahvas-rahustub“ — märgivad ametlikud kirjad uut seisundit. „Teade piiskopi tagandamisest levis suure kiirusega ja rahva ärevus vähenes äkki“ („и волнение народа вдругъ уменьшилось“), — teatab kindralkuberner Pahlen krahv Benkendorfile ²⁾.

Hoolimata sellest üldiselt muutunud olukorrast, ei kustu aga kaugeltki igalpool Lõuna-Eesti talurahvas piiskopp Irinarchi autoriteet, püsites edasi, nagu ühes talupoegade nimekirjas teda nimetatakse „armuliku keiserliku kohtuna“. Tema mõju ilmutas end kodukäijana maal, kust ta oli nii auväärilt minema kihutatud. Tema uus asukoht Pihkvas ei jäänud talupoegade teadmatuks. Ja ainus lähem lootustäht, mis enne oli paistnud Riias, helkis nüüd kaugemalt võõrsilt, Pihkva piirilt. Piiskopp ei teinud omalt poolt ühtki katset — ja puuduvad andmed, et see ka kaudselt kellegi läbi oleks sündinud, —

¹⁾ Liiwimaa kubermanguvalitsuse arhiiv:žurnal 14. X. 1841, nr. 6827.

²⁾ Чтенія въ императорскомъ обществѣ исторіи и древностей російскихъ при Московскомъ университетѣ, 1865, кн. I, смѣсь, lk. 213.

meelitada Liivimaa talupoegi enda juurde. Kuid juba tema asukoht Pihkvas sai avatlevalt külgetõmbavaks raskuste all ägavaile tööorjadele, kes neist pääsemiseks otsis n. ü. välispoliitilist tuge. Ja nii otsustasidki mõned veel riskida ning veel kord katsuda abi saada sealt, kus see seni oli ebaõnnestunud.

Küll mitte paljudest, kuid siiski mitmest kohast Tartumaalt ilmus talupoegi Pihkvasse, et astuda ühendusse piiskopp Irinarchiga ja temale teatavaks teha oma ja teiste soovid väljarändamise, maasaamise, koor- muste ülemäärasest raskusest vabanemise jne. suhtes¹⁾. — Pihkvas kodanliste võimude poolt ühelt eesti talupojalt äravõetud hulga nimekirjade seas on üks, millele selle koostaja viletsa käekirjaga ja abitu ortograafiaga juurde kirjutatud: „Riga lina mije armolgo Keiserlgu kohtu alla“²⁾. Eks iseloomusta seegi kujukalt talurahva vaadet piiskopp Irinarchile: „armulikuku keiserlikuku kohtuku“ peetakse teda. Ja kui ta sunnitult kolis Pihkvasse, jääb ta talupoegadele ikkagi „keiserlikuku kohtuku“, kuigi mitte enam „Riga linas“, kuhu varemini oli kavatsatud nimekiri saata.

Üheaegselt ebaõnnestunud katsetega esitada maad saada jne. soovijate nimekirju Pihkvas püüavad talupojad kohati läkitada neid ka Narva, — ikka lähemale keisrile ja mööda kohalikest mõisnikest ja neid toetavaist ametvõimudest! Sellise katsena saab teatavaks järgmine juhus. Detsembri keskpaiku leitakse Iisaku kiriku juures postmaanteel Arula ja Palupera meeste nimekirjad. Lähemal juurdlusel selgub, et need olid eelmisel sügisel määratud Riiga „üles kirjutada“ saatmiseks. Kuna aga see kavatsus jäi teostamata, pidi keegi madrus nad viima nähtavasti samal otstarbel Narva³⁾.

Suvised liikumise järelkajana lööb 1841. a. lõpul, eriti detsembris, Tartumaal veel kord lõkkele avaliku ilmega käärimine, kuigi üldiselt kahvatunult. On käimas nimekirjade koostamine „priimaa“ saamiseks, mida siis püütakse Riiga saata, mitte kohalikele ametasutisile, vaid mingi salapärase „üleskirjutaja“ („Anschreiber“) kätte, kes kuulduste

1) Pihkvas ja teel sinna, et esitada piiskopp Irinarchile nimekirju, tabatakse talupoegi Valgutast ja Suur-Kambjast, — Tartu sillakohtu arhiiv: akt nr. 378 (1841); Missiv 1841: T. sillakohus B. kindralkubernerile 19. XII, nr. 5571. Ka on ametvõimudel teateid, et mujaltki Tartumaalt on talupoegi püüdnud nimekirjadega Pihkvasse pääseda, — Balti kindralkubernerile arhiiv, министерский журнал: B. kindralkub. siseministrile 12. I 1842, nr. 42.

2) Rõngu talupoegade nimekiri, — Tartu sillakohtu arhiiv: akt nr. 378 (1841).

3) Tartu sillakohtu arhiiv, akt. nr. 365 (1841): Tartu sillakohus B. kindralkubernerile 20. III 1842, nr. 1162.

järgi Peterburist tulnud¹⁾). Siingi kajastub talurahva sama „välispoliitiline orientatsioon“, mis nii sagedasti esinenud sel äreval aastal.

Nii näeme Lõuna-Eesti talurahva suhtumises kogu 1841. a. käärimise kestes tema saatust mõjustavasse, kuid väljaspool teda asuvaisse poliitilistesse teguritesse üsna kindlailmelisi suundi, mis esinevad talurahva „välispoliitilises orientatsioonis“ varemmailgi aegadel. Ühelt poolt ilmneb sotsiaalsel vastolul põhinev eitav suhtumine „sakstesse“, mõisnikesse ja neist sõltuvaisse ametvõimudesse, teisest küljest aga pea võrratu usaldus keisrisse ja tema esindajaisse, või õigemini neisse, keda rahvas peab „riigiisa“ tõelisteks esindajaks. Suure usaldusega ilmuvad talupojad liikumise alul Riiga kindralkuberneri juurde ja kubermanguvalitsusse. Kui aga viimaste poolt hakatakse abi ja selgitust taotlejate vastu tarvitama karme survevahendeid ja esinetakse igapidi maksva korra kaitseks, väheneb ja kaob lõpuks senine usaldus sootuks. Sellised kubermangu kõrgemad administratiiv-võimud pole talurahva silmis enam keisri tõelised esindajad, vaid mõisnikkude liitlased. Sellesse ossa langeb keisri tiibadjutantki. Keisri tõeliseks esindajaks kujuneb ja jääb talurahva kujutlusis pea ainult piiskopp Irinarch, kes talupoegi kohtlenud sõbralikult, pole eitanud nende maa-
saamise vajadust ja lootusi ning pole esinenud maksva korra kaitsjana. Ja keisri enese vastu püsib usaldus lakkamatuna. See kusagil, poolmuinasjutulises kauguses asuv kõrge isand paistab talupoegadele ikka veel heasoovlikuna ja toetavana, kellest aga lahutab kohalikkude vaenulikkude jõudude tugev müür. Ja sellest läbipääsemiseks teevadki talupojad nii rohkearvulisi ja mitmeliigilisi katseid.

Üldiselt samasuunaline orientatsioon püsib Lõuna-Eesti talurahval uues käärimiste järgus, mis algas 1845. a. Selle liikumise üksikasjaline käsitus aitaks meil märksa kujukamalt esile tuua talurahva välispoliitilist orientatsiooni sel ajajärgul. Et aga see ei saa olla siinkohal meie ülesandeks, peame piirduma ainult mõningate käesoleva küsimusega ühenduses olevate peajoonte ja tüübilisemate konkreetsete juhtude esitamisega.

Liivimaal 1845. a. vallandunud talurahva käärimine võtab teatavate tegurite mõjutusel küll vene-õigeusku siirdumise kuju; kuid oma olemuselt pole see usuline liikumine, vaid täiesti ühiskondlik-poliitiline. Õigeusku siirdumine kujunes talupoegade silmis seadusepäraseks vahendiks oma meelegeitliku majandusliku viletsuse pehmendamiseks ja legaalseks avaldumiskujuks nende protestile maksva ühiskondlik-poliitilise korra vastu. Kohalikud kõrgemad administratiiv-võimud ei tõkesta

¹⁾ Selle kohta rohkesti materjale Tartu sillakohtu arhiivis, akt nr. 365 (1841).

seekord enam seda liikumist, nagu 1841. a., vaid ümberpöörduvalt, soodustavad seda, vastavalt keskvalitsuse muutunud poliitikale vene-õigeusu levitamisel Liivimaal. Seetõttu tõuseb jällegi nende autoriteet ja nad kujunevad talupoegade silmis nende tõelisiks liitlasiks, kuna kõik liikumise vastu töötajad, eeskätt mõisnikud ja kirikuõpetajad, jäävad loomulikult nende vaenlasteks.

Juba liikumise alul annab sellele hoogu asjaolu, et talupojad tunnevad siin valitsusvõimude tuge. Oli küllalt sellestki, et kindralkuberner avalikult teatas, et õigeusku siirdumiseks pole Liivimaa talurahval mingeid tõkkeid, et selleks preestrite juures üleskirjutamine pole keelatud. Vastavalt oma hädadele ja ihadele, kogu oma hingelulisele dispositsioonile annavad talupojad neile teadaandeile ja nende avaldamisele omapoolse sisu: näevad selles otsest üleskutsest üleskirjutamisele õigeusu preestrite juures, millele pidi järgnema rida maisi soodustusi — pidi antama üleskirjutatuile „hingemaad“, nad vabastatama teoorjusist, nekrutite andmisest, pearahast jne.

Neid soodustusi polnud aga lubatud üheski ametlikus teadaandes. Ümberpöörduvalt, kindralkuberner oli kohustanud algusest peale kohalikke ametvõimuseid kogu energiaga võitlema õigeusu siirdumisele maisi kasusid omistavate ja seda sihilikult õhutavate kuulduste vastu. Selliste kuulduste põhjendatust eitatakse kategooriliselt ka kindralkubeneri avalikes teadaandis¹⁾. Nii ähvardab 10. oktoobri 1845 käsukiri igaüht, kes „kawwalikult julgep öelda, et olles tallorahwale kästu, wenne usko minna, nink et se seddamaid peap sündima, sest et sedda pärrast saas keeltu, tedda antasse sure kohtu alla, nink lähhetasse tedda kui wõlsi jutto-tõstja nink rahwa rahhorikja, kasso möda — Siberi male“. Samuti ähvardatakse „kange nuhtlusega“ ja „Siberi male“ saatmisega paar nädalat hiljemini (23. X, nr. 204) antud käskkirjas neid, kes levitavad jutte, „kui saasi nemmä se läbbi, et wenne usko heidawa jaggo maad, ehk kui saasi nemmä nekrutti andmisest nink sellest lahti, mes nende kohhus on Krono nink mõisawannembi wasto“. Ja nädal hiljemini (29. X, nr. 226) pärast viimati nimetatud käskkirja avaldatud teadaandes kinnitatakse uuesti, et „wõlsi juttotõstjad“, kes kõnelevad, nagu tooks õigeusku pöördumine maisi kasusid, peavad saama „kurjateggiate kombel taggakiusatud nink kui awalikud rahhorikjad kasso hirmo alla heidetama, mes peäle paigalissed kohtowannemad ilma perrä-andmatta peawa piddämä“.

Nõnda olid need trükitud teadaanded nii sisult kui väljendus-

¹⁾ Vt. H. G. v. Jannau, Vene-õigeusu tulekust Lõuna-Eestis 1845. — 46. a., 1927, lisad — lk. 109 jj.

viisilt väga selged, kindlamõttelised ja kategoorilised. Ja kõigil neil esines allkirjana „Rija linna söa wäe kubberneer Liwlandi-, Eestlandi-nink Kurlandi-ma kindralkubberneer, jalla wäe kindral Golowin“. Ka ei jäänud need manitsused ja ähvardused paberile, vaid tegelikultki hakati „wölsi juttotöstjaid“ „taggakiusama“. Kuigi see kohati ja ajutiselt mõjutaski rahvast valitsusvõimude soovitud suunas, oli aga üldiselt nende teadaannete mõju just vastupidine. Ja siin avaldubki eriti kujukalt talurahva umbusaldus „sakste“ vastu.

Et kindralkuberner, kes oli ometi korduvalt teatanud, et õigeusu preestrite juures üleskirjutamine küll õigeusku siirdumiseks pole keelatud, võis aga teisest küljest kinnitada, nagu poleks sellega seotud mingeid maisi kasusid, see tundus talupoegadele uskumatuna. Ja et just igat liiki kohalikud „saksad“, mõisnikud, kohtunikud, kirikuõpetajad jne., eriti levitasid neid teadaandeid ja neile tugesid oma seletusis, siis tegi see need teadaanded rahva silmis ebausutavaiks. Talupojad kuulutasid nad lihtsalt võltsituiks, „sakstest tehtuiks“.

Selline vaade on ajalooliselt allikais jälgitud võrdlemisi paljudest kohtadest Lõuna-Eestis. Seda konstateerib üldiselt Liivimaa ev.-luteriusu konsistoorium¹⁾; seda märkab Tartumaal eriülesannetega siia komandeeritud siseministeeriumi ametnik Vassiljev²⁾; seda teatab Pärnumaalt kohalik sillakohtunik Orajõe, Tori ja Tõstamaa kohta³⁾. Samast nähtest Laiuse kihelkonnas kirjutab kohalik kirikuõpetaja H. G. v. Jannau oma päevaraamatulis ülestähendusis⁴⁾. Siin kinnitab keegi talunaine Pudro Kai Vilinast kirikuõpetaja poolt avaldatud kindralkubernerite teadaannete puhul: „Keik kässud, mis kirikus kulutakse on walle“ jne. Et see mitte ainult mõne Pudro Kaie arvamine pole, vaid väljendab paljude teiste omi, näitab selle motiivi sagedane kordumine. 23-da oktoobri teadaande avaldamise järel märkab Jannau, et „igal pool arvatakse üksmeelselt“: „Saksad isse on neid käskosid trükkinud“. Hiljemini ütlevad mitmed kirikuõpetajale lausa välja: „Rahwas ei usso mitte sugguke, et kindral kub(erne)r need Plakatid kulutanud; see peab moisnikkude töö ollema!“

Samuti suhtuvad talupojad reverssidesse, mille allkirjutamist nõutakse õigeusku pöördujalt, kes seega peab ametlikult tunnistama,

1) Balti kindralkubernerite sala-arhiiv, akt nr. 172 (1845): Liivimaa ev.-luteriusu konsistoorium Golovinile 29. XI 1845, nr. 3488.

2) Balti kindralkubernerite sala-arhiiv, akt nr. 141 (1845): Vassiljevi aruanne kindralkubernerile 18. XI 1845, nr. 21.

3) Balti kindralkubernerite sala-arhiiv, akt nr. 134 (1845): Pärnumaa sillakohtunik kindralkubernerile 10. XII 1845.

4) Jannau, op. cit., eriti lk. 14, 18, 78.

et ta usku muudab mitte maiste kasude lootuses, sel puhul „ei minki ajalikko kasso üllemist es nõua egga loda, egga minki pärrä-andmist moisawannemist; enge ütsige, et ilma middäge hennele tahtmata ütsinda omma henge önnistusse perräst wenne usko tahhap heita; et kui wenne usko heidap, temma kohhus jääb, kigen tükkin nink ilma ärratagganematta kohto wannemide wasto seäl paigan, kus nemmä ommawa, sannakuulja olla, nink moisawannemile enne kui perräst orja-tööd nink teggo tetta“¹⁾. Sellise kohustuse allakirjutamine, mida nõuti kõigilt täisealistelt õigeusku siirdujalt, tähendas ju enamikule neist sel puhul oma soovide ja lootuste mahasalgamist. Sellele ei antud aga siin tähtsust ja sagedasti just umbusalduse mõjul mõisnikkude vastu. Siingi nähti viimaseid mängus olevat. Nii peeti Tartumaa IV jaoskonna kihelkonnakohtuniku rajoonis (Ahja) neid reverse „für von den Gutsbesitzern eingeschwärzte Zusätze“²⁾. Tormas arvati neid olevat „sakslastest tehtud“³⁾.

Mõisnikud, silla- ja kihelkonnakohtunikud, kirikuõpetajad ja nende käsilased püüdsid muidugi veenda talurahvast, et kindralkubeneri ametlikud teadaanded on ehtsad, samuti õigeusku pöördumisel allakirjutamiseks esitatavad tunnistused. Kuid neid ei usaldatud. Pidades õigeusu preestreid ja vene ametnikke märksa autoriteetlikumaiks allikaiks, püüti nendega kontakti astuda ja neilt teada saada, kuidas siis lugu tõepoolest on kindralkubeneri korraldustega⁴⁾. Lõpuks kujunes talurahva umbusaldus kohalikkude võimude vastu niivõrt suureks, et kindralkuberner pidas tarvilikuks teatada ringkirjaliselt, et talupojad, kes ei usu valekuulduste põhjendamatust, millest kõneldud kindralkubeneri ametlikes teadaandeis, võivad igal ajal saata tema juurde Riiga oma esindajaid, soovitavalt venekeele oskajaid, asja kohta selgitust saama⁵⁾.

Ülal on esitatud rida iseloomulisi näiteid, mis avaldavad küllalt kujukalt kuidas talupoegade umbusaldus kohalikesse „sakstesse“ oli liikumise alul (1845. a.) seda õhutavaks teguriks. Talupojad on isegi sel puhul teadlikud. Nii lausub Laiusel üks vanamees avameelselt:

1) Vt. Janna, op. cit., lk. 127 — lisa VIII.

2) Balti kindralkubeneri sala-arhiiv, akt. nr. 143 (1845): Tartumaa IV jaoskonna kihelkonnakohtuniku kindralkubenerile 11. X. 1845, nr. 925.

3) Janna, op. cit., lk. 32.

4) Talupoegade usutlused sel puhul Mustvee preestri juures — Janna, op. cit., lk. 32, — Pärnusse komandeeritud kindralalmajor Krusenstierni juures — Balti kk. sala-arhiiv, akt nr. 133 (1845): Krusenstierni raaport kk. Golovinile 24. XII. 1845, nr. 7.

5) Balti kindralkubeneri sala-arhiiv, akt nr. 208 (1845): B. kindralkuberner Liivimaa tsiviilkubenerile 4. XII. 1845, nr. 379.

„Ma tean, kui saksad meid olleksid käskinud minna (õigeusku), mitte üks olleks läinud!“¹⁾ Teisest küljest on „sakste“ vastutöötamine just liikumist õhutavaks teguriks. Ikka ja jälle on talupoegadele otse närviks küsimuseks: „Miks pärast saksad keelavad?“²⁾ Ja et nad seda teevad, siis näib see talupoegadele ühe kindlama argumendina, et vene-õigeusku siirdumine toob enesega kaasa maiši paremusi, seisukorra kergenumist. Samalaadiliselt, nagu liikumise alul, suhtub talurahvas „sakste“ vastutöötamisse hiljemini.

Rööbiti talupoegades valitseva umbusaldusega „sakste“ vastu esines liikumist mõjutava tegurina usaldus vene riigivõimusse ja vääramat, pea kaljukindel lootus temalt toetust saada. Sellise hingeelulise eelduse juures arvati kõikumatult „hingemaa“ saamine olevat keisri käsk ja vene-õigeusk ning „keisri seadus“ kujunesid sünoniimeks. Preestrite juures üleskirjutamisega loodeti saada rahva enese populaarsemate väljenduste järgi „vene seaduse“, „kroonu seaduse“, „kuninga usu“, „keisri seaduse“ „keisri õiguse“ jne. alla, mille tagajärjel pidi talupoegade seisund paranema.

Kogu Lõuna-Eesti talurahva liikumises aastail 1845—48 näivad talurahva abiotsivad silmad olevat usaldavalt pöördunud keisri isikule. Seejuures tõuseb märgatavalt esile troonipärija (pärastine keiser Aleksander II) suur populaarsus. Nii seletavad juba liikumise alul — septembris 1845 — talupojad Tartumaal, et nad tahtvat vastu võtta iga usu, mida keiser käseb, ja et see, mis praeguse keisri poolt jääb talurahva olukorra parandamise alal tegemata, teostatavat edaspidi tema järglase poolt³⁾. Üks Karula taluperemees, kes 1845. a. sügisel õigeusku salvitult Riist tagasi tulnud, lausub üleskirjutajate kohta: „Nemmas ei kirjota mitte wanna Keisri alla, nemmas kirjotawa nore Keisri alla“⁴⁾. „Noore keisri“ suurem populaarsus avaldub niisuguseski absurdses kuulduses, mida levitatakse 1845. a. sügisel Võrumaal. Seal seletatakse, et „noor keisrinna“ olla Venemaalt põgenenud ja ei tahtvat enne tagasi tulla kuni kõik pole õigeusku ristitud. Ta olevat lausunud, et inimene ei võivat ometi teisele inimesele teoorjust teha. Selle kuuldusega ühenduses kõneldakse, et „vana keiser“, kes praegu välis-

¹⁾ J a n n a u, op. cit., lk. 68.

²⁾ J a n n a u, op. cit., lk. 18, 48.

³⁾ Balti kindralkubeneri sala-arhiiv, akt nr. 35 (1845): Tartumaa sillakohtuniku kindralkubenerile 26. IX 1845, nr. 5180.

⁴⁾ Balti kindralkubeneri sala-arhiiv, akt nr. 129 (1845): Liivimaa ev.-lut. konsistorium kindralkubenerile 11. X 1845, nr. 2282. Sama arvamust avaldatud Kirepis — vrđl. A. v. H a r l e s s, Geschichtsbilder aus der lutherischen Kirche Livlands . . . 1869, lk. 47. Ka Laiusel kõneldi „noore keisri õigusest“, — J a n n a u, op. cit., lk. 15.

maal, tahtnud saata õigeusku pöördunuile laeva täis kulda. Kuid „noor keiser“ soovitanud seda mitte teha, olevat kirjutanud, et mõisnikud võtvat kulla endile ja et seepärast olevat parem saata laeva täis mõõku, millega mõisnikel pead otsast maha raiuda ¹⁾). — Millest oli tingitud see „noore keisri“ eriline populaarsus? — Vist küll kõige olulisemalt sellest, et „vana keisri“ autoriteet, kes 1841. a. oli kääriiva talurahva siiski hätta jätnud, oli kohati kõikuma löönud. Ja ses suhtes on just iseloomuline, et „noor keiser“ esineb talupoegade kujutelmis (nii palju kui meil sel puhul on säilinud ajaloolisi andmeid) just neis maakonnis, kus käärimine 1841. a. oli kõige tugevam olnud ja kus ka „rahustamise“ tagajärgi oli rahvas kõige raskemini tunda saanud, ja nimelt Võru- ning Tartumaal. Kuna seega kõrgema riigivõimu heasoovlikkus talupoegade vastu oli „vana keisri“ isikus viimaste kujutelmis kõikuma löönud, asendas ja täiendas rahvas seda „noore keisri“ kaudu. Talupoegade hingeeluline tarve mõjuka toetaja ja liitlase järgi, mis oli oluliseks aluseks nende usaldusele, „vanasse keisrisse“, mõjutas oluliselt ka „noore keisri“ populaarsuse.

Üldiselt avaldub talurahva veene kõrgema riigivõimu heasoovlikkuses tema vastu kogu 1845.—48. a. liikumises rohkeis varaitsioones ja paljudel juhtudel, mille üksikasjalisema käsitluse siin kõrvale jätame. Ainult selle veende võimsuse illustreerimiseks paar näidet. Kui 1846. a. suvel võimalikkude rahutuste puhuks saadetakse Pärnu- ja Saaremaale sõjaväge, siis näevad talupojad esimeses maakonnas väe jõudude suurendamise otstarvet selles, et vangistada sakslasi, kes takistavad talupoegadele keisri antud soodustuste teostamist²⁾). Sama laadiline arvamus levib ka Saaremaal, kus „sõjaväelises abis“ nähakse „kaitset talurahvale“, et mõisnikud ei viivitaks uue seaduse maksmapanekuga, millena mõeldakse usuvahetust³⁾).

Esitatud andmestik Lõuna-Eesti talurahva käärimise kohta 1845.—48. a. näitab küllaltki kujukalt seda suurt osa, mis oli selles liikumises rahva „välispoliitilisel orientatsioonil“, samuti selle erisuundi nii ko-

¹⁾ Balti kindralkubeneri sala-arhiiv, akt nr. 126 (1845): kindralkub. Golovin siseministrile 18. XII 1845, nr. 455.

²⁾ Balti kindralkubeneri sala-arhiiv, akt nr. 44 (1846): Pärnumaale komandeeritud alampolkovnik Lange raaport kindralkubenerile 8. V 1846. Selle järgi levinud talurahvas kuuludus, et kohalesaadetud kasakate-komando olla komandeeritud selleks, „чтобы схватить пѣмцевъ, которые препятствуютъ имъ (крестьянамъ) получить пожалованные Государемъ милости“.

³⁾ Balti kindralkubeneri sala-arhiiv akt nr. 184 (1846): Saaremaa sillakohus kindralkubenerile 21. VI 1846, nr. 2462. Rahva keskel arvatakse, „als sei die militärische Hilfe zum Schutze des Landvolks eingetroffen, damit der Gutsherr sich nicht weigere das neue Gesetz, worunter der Religionswechsel verstanden wird, einzuführen“.

halikkude „sakste“ kui vene riigivõimu suhtes. Need jäävad üldisel-samalaadiliseks, nagu varemmailgi ühiskondliku kriisi aegadel, mida eest pool käsitletud.

Kui talurahva „lindpriiuse“ ajajärgus vallandub käärimine ka Eestimaal 1858. a., avaldub talupoegade suhtumine nii kohalikesse „sakstesse“ kui vene riigivõimusse samalaadiliselt, nagu eelmisel aastakümnel Liivimaal. Eestimaa 1856. a. talurahvaseaduse valmistamiseks kulub pikk rida aastaid, mille jooksul selle teoksilolekust imbus teateid mitmesugustel teedel ka talurahvasse. Et aga uue seaduse maksmapanek pikale venis, arvasid talupojad, et mõisnikud on sel puhul meelegra viivitanud. Ju kui uus seadus lõpuks ilmus, selgus, et see ei vasta sugugi talupoegade lootustele ja soovidele. Selgi puhul levis talurahva keskel umbusalduse tagajärjel mõisnikkude vastu väga laialiselt arvamus, et viimased on seaduse võltsinud, selle endi kasuks ümber teinud¹⁾. Nii seletasid talupojad mitmes kohas otseselt ametvõimudele. Omavahelises jutlemises rõhutasid nad seda igatahes veel kindlamini. Seejuures otsisid talupojad oma kahtlustusile põhjendusi mitte ainult seaduse sisulisest küljest, vaid ka selle välimusest. Nii kirjutab Eestimaa rahutuste puhul kohale komandeeritud kindral Issakov oma aruandes keisrile, talurahva seas äratanud kahtlust uute seaduseraamatute välimus seega, et neil puudus keisri pitsat ja nimi ning samuti asjaolu, et raamatus olid iga mõne lehekülje järel sisse köidetud valged lehed. Viimaste puhul arvanud talupojad, et mõisnikud tahtvat neile kirjutada seadusi oma kasuks ja seega trükitud seadust veelgi võltsida²⁾.

Kui nüüd sellises umbusalduse ja kahtlustamise õhkkonnas vallandus käärimine teravamal kujul, kujunedes kohati otseseks vastuhakkamiseks ametvõimudele, Mahtas koguni veriseks „sõjaks“, mille vastu võeti energiliselt tarvitusele mitmeliigilisi rahustamisvahendeid, ilmnis talupoegade umbusaldus mõisnikkude ja kohalikkude ametvõimude vastu mitmesuguseis uutes kombinatsioonides, millega rööbiti esines toetumine keisrile. Nii näiteks arvati Mahtas talupoegade rahustamiseks soldatite kohaletoomise puhul, et see toimunud mõisnikkude omavolil, keisri teadmata. Auveres levitas keegi Peterburis käinud talupoeg kuuldusi, et ametvõimude poolt arreteeritud talupojad varsti jälle lahti lastavat ja politseivõimused nende vangistamise pärast raskesti karistatavat. Kurisool ilmnis umbusaldus „Maavalla kuulutaja“ vastu, milles ilmus talurahva soovidele mittevastav seletus abi-

¹⁾ Joh. Reinthal, Mahtas sõda, 1923, lk. 45, 48, 54, 82, 90, 99, 101.

²⁾ Joh. Reinthal, op. cit., lk. 101.

teo kohta; öeldi, et see seletus ei olevat keisri poolt. Kohati arvasid talupojad, et keiser andvat neile „Maavalla Kuulutajat“ hinnata; mõisnikud aga nõudvat selle eest raha jne.¹⁾

Nii esineb suuremate ühiskondlik-poliitiliste kriiside ajal talurahva „välispoliitilise orientatsiooni“ peajoontena ikka ja jälle, järjekindlalt ja pidevalt äärmine umbusaldus ja vaen „sakste“ vastu ja usaldus Vene keisrisesse, „riigiissa“. Need jooned on talurahva käärimistes väga olulisteks teguriteks ja nende osa siin ei tohi kunagi alahinnata. Seejuures rõhutame veel kord, et kuigi neid suhtumise suundi olevate ajalooliste allikate põhjal võime jälgida peaaesjalikult ühiskondlikkude murrangute ajal, tuleb neid siiski pidada alalisteks talupoja vaateilmas, mis avaldusid ka igapäevases elus. Nii kirjutab sellest 1862. a. Eesti-maa mõisnik C. E. Müller, kes võrdlemisi hea kohalikkude olude tundja, umbes samalaadiliselt, nagu 80 aastat varemini H. J. v. Jannau. Rõhutades eestlaste umbusaldust „sakste“ vastu ja iseloomustades seda traditsioonilisena, lausub ta sel puhul: „Eestlane näeb nimelt sakslases ainult oma sunnihärrat ja eesti ema kasutab teda ka alati kui sulast Ruprehti oma laste jaoks; niipea kui ta tahab neid õieti hirmutada, hüüab ta „Saks tulleb“, ja väikesed peituvad siis — nagu varblaste kari kulli ees — igaüks oma jõu ja suuruse järgi ema voodisse ja selle alla“²⁾. — Sama autor konstateerib Põhja-Eesti talupoja vaenulikku suhtumist „saksasse“ ka majanduslikes vahekorris. Liivimaal märkab seda samal ajal N. Wilcken, kirjutades: „Kodumaa pole talle (talupojale) koduks; selle piirid on ühtlasi päriühärra võimu omad, millest ta nii meeleldi kui võimalik püüab välja pääseda. On tuttav, et meie töölised vaba valiku juures meelsamini seal teenivad, kus nad oma mõisahärraga kokku ei puutu“³⁾. Nii kirjutavad sakslased. Ja kui palju on veel andmeid sellise suhtumise kohta eesti rahva oma ajaloolises traditsioonis!

Umbusaldus mõisniku vastu saab tõkkeks koguni kartulikasvatuse levimisele taludes. Nii näiteks annud Võisikus mõisnikuproua ühele talupojale kotitäie kartuleid, et see need talude vahel ära jagaks seemneks. Talupojad pole aga neid alul vastu võtnud, kartes, et selle eest tuleb jälle ei tea mis tegu teha mõisale⁴⁾. Eriti oli umbusaldus mõisnik-

¹⁾ Joh. Reinthal, op. cit., lk. 54, 63, 83, 86.

²⁾ C. E. Müller, Mittheilungen und Erfahrungen aus einer Knechtswirtschaft, 1862, lk. 8—9.

³⁾ N. Wilcken, Unsere ländliche Arbeiterfrage, Baltische Monatschrift, VI Bd., 1862, lk. 382.

⁴⁾ I. Madissoni stipendiaat-aruanne ajaloolise traditsiooni kogumise kohta Kolga-Jaanis 1926. a. suvel, lk. 98, Akad. Ajaloo-Seltsi arhiivis.

kude vastu tõkestavaks teguriks taludeostu arengule selle algjärgul. Nii kirjutab näiteks A. Jürgenstein sel puhul Vändra kohta: „Kuid talude ostmine läks esialgul veidi visalt. Oldi arvamisel, et ega see müümine ikka muud midagi ei ole kui sakste vigur, et talupoegadelt rohkem raha kätte saada kui rendiga. „Kuidas tohivad saksad keisri maad müüa?“¹⁾). Nõnda arvati ka paljudes teistes kohtades, eriti Tartumaal, kus kohalikud talupojad just seetõttu oma talude ostmisega olid ettevaatlikud.

Samad „sakstesse“ ja vene riigivõimu suhtumise suunad nagu varemmailgi aegadel, esinesid talupoegadel ka ärkamisaja rahvuslike ja poliitiliste ürituste puhul. Siin oli viimaseile sakslaste vastutöötamine järjekindlaks propagandaks rahva seas, nagu see on eriti märgatav Eesti Aleksandri kooli mõtte arendamise ajaloos. Samuti oli suur osa C. R. Jakobsoni „Sakala“ populaarsusest tingitud just sakslaste rünnakuist sellele ajalehele. Arvati, et kui juba „saksad“ on vastu, siis on asi eesti rahva seisukohalt õigel teel. Teisest küljest esines usaldus riigivõimu vastu ja abi taotlemine temalt rahvamassides ikkagi veel spontaanselt. Siit ja sealt käib talupoegi Peterburis „õigust otsimas“ kohalikkude võimumeeste vastu. Suurel määral oma algatusel läkitavad Viljandimaa talupojad ka 1864. a. suuremad saatkonnad Peterburi keisri juurde esitama oma soove. Sama nähe kordub hiljemini, mil puhul ühes uuemas rahvalaulus lastakse mõisnikke pahaselt öelda:

Siis see meie endne ori
Putkab jälle Peterburi,
Otsib õigust, otsib seadust,
Kurat teab, mis Vene headust.

Nii esinevad võrdlemisi pikal ajajärgul enne ärkamisaega ja üheaegselt sellega talurahva massilises suhtumises tema elu mõjutavasse poliitilistesse teguritesse — „saksasse“ ja vene riigivõimu järjekindlalt ühed ja samad peajooned: umbusaldus ja vaen „saksa“ vastu ning usaldus riigivõimu vastu. Need mõlemad suhtumis-suunad on kogu vaadeldaval ajajärgul püsiva kontinuiteediga. Esimene neist tugub valitseval sotsiaalsel vastolul, olles selle ilmekaks avalduseks; teises väljendus talupoja instinktiivne mõjuka liitlase otsimine teda ikestanud „saksa“ vastu.

See järjekindel ida-orientatsioon ei kujunenud massides küll kindlaks, põhjalikumail poliitilisel kaalutlusil põhinevaks programmiks, kuid ta esitas siiski olulisemaid algeid, millega ühtuvad ärkamisaja

¹⁾ Anton Jürgenstein, Minu mälestused I, 1926, lk. 24.

eesti ühiskondliku mõtte radikaalse voolu poolt koostatud poliitilise programmi põhilauseid. C. R. Jakobsoni ja tema ringkonna arendatud ida-orientatsioon ühes teisepoolse vaenuliku suhtumisega võimulolevasse sakslusse, mis jäi kauaks ajaks eesti avalikkude tegelaste ühe osa poliitiliseks juhtkavaks, polnud seega oma põhiolemuselt mingi ärkamisaja radikalismi leiutus, vaid ainult rahvamassides pikal ajajärgul vilkunud orientatsiooni sõnastus. Seega osutub ühtlasi täiesti põhjendamatuks ja ebaõigeks balti-saksa publitsistide ja ajaloolaste harilik väide, et eesti talurahval 50-date aastate lõpuni olevat puudunud igasugused sotsiaalsed vastolud sakslusega ja et need ärganud ja kujunenud teravaiks alles hiljemini „nooreestluse“ kihutustöö kunstliku tulemusena. Samuti ei pea paika samast leerist esitatav teine väide, nagu oleks eesti ühiskondliku mõtte venesõbralikkus ainult ärkamisaja poliitilise radikalismi „tulipeade“ sünnitus. Nagu näitab mõlema suhtumis-suuna vaatlus ajaloolises perspektiivis, ulatuvad mõlema juured kaugesse minevikku. Ärkamisaja poliitiline radikalism ainult sõnastas nad teadlikuks poliitiliseks programmiks.

